

Adabiyot jurnali

5-6
2006

ИМАР
ХОААЭИ

МУНДАРИЖА

ЭҲТИРОМ	
Жуманиёз Жабборов. Конституциям — олтин китобим.....	2
МАЪНАВИЯТ	
Султонмурод Олим. Маънавият, миллий ғоя ва мафкура.....	3
ҚАЛБ БИЛАН СУҲБАТ	
Эркин Воҳидов. Шеърят ибтидоси.....	8
ҚУТЛОВ	
Абдулла Орипов. Шоирнинг бахти.....	11
Умарали Норматов. Беназир табассум.....	13
НАЗМ	
Садриддин Салим Бухорий. Муҳаббатнинг атрофида айланади бу жаҳон.....	18
Малика Мирзо. Узлик узанингни топа бил.....	21
Миразиз Аъзам. Бир кумуш танли ҳаёт.....	111
Замира Рўзиева. Ватан урсам тошу тупроқларингни.....	113
Муҳаббат Тўхташева. Қалбим дунёга очилар.....	146
Жамшид. Қарашлар дилга пайвасту.....	148
Фарид Усмон. ... Енаётган ҳаёт шами.....	152
НАСР	
Нусрат Раҳмат. Буни ҳаёт дейдилар ёки ўғлим Улғбекнинг кундалиги. <i>Ҳикоялардан иборат роман</i>	23
Тўлқин Ҳайит. <i>Ҳикоялар</i>	115
Жўра Фозил. Соҳилдаги уй. <i>Ҳикоя</i>	143
Эгамберди Уроқов. <i>Киёфа. Ҳикоя</i>	152
ДРАМА	
Мухтор Худойкулов. Интиҳо. <i>Шеърый драма</i>	123
БУЛОК КҮЗ ОЧДИ	
Темур Давлетов. Юракда асраган азиз бир сирим.....	155
ЗАКОВАТ НУРИ	
Абдулғофир Раззоқ Бухорий, Комилжон Рахимов. Бухоролик ирфон ахллари (XIX-XX аср).....	157
ДУРДОНА	
Мирзо Бедил. ... Чизарман ҳайратим нақшин.....	159
САРГУЗАШТ	
Юсуф Сиддиқов. Чирмовиқ гул. <i>Қиссадан парча</i>	163
АДАБИЙ МЕРОС	
Каттахон Хожаи Даҳбедий-Музнибий. Васлим учун мунча мақолинг на деб.....	170
АДАБИЁТШУНОСЛИК	
Нўмон Раҳимжонов. Шоир — миллатнинг маънавий муаллими.....	172
Иўлдош Солижонов, Фозилжон Кийикбоев. Азалий «авлодлар можароси».....	178
Хўжакул Муҳаммадиев. «Орзигул» достонида мифологик образлар.....	182
ЕДНОМА	
Абдулла Улуғов. Матонатли маҳоратшунос мунаққид.....	185
ГУЛҚАЙЧИ	
Муҳаммад Пирриев. <i>Думбул дойи. Ҳажвия</i>	188
Абдураззоқ Обруй. <i>Юрибман ўзимча айлана</i>	190

Саҳифаловчи: Манзура Файзиева

* Муаллифлар фикри таҳририят фикри деб қабул қилинмасин. Таҳририятга келган бир босма табоқчача бўлган материаллар муаллифларга қайтарилмайди. * Таҳририят ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларини қабул қилади. * Обунага монеълик кўрсатилса ёки журнал ўз вақтида етиб бормаса Тошкент — 700000, Амир Темур тор кўчаси, 2. Республика «Матбуот тарқатувчи» акциядорлик компаниясига мурожаат қилинсин.

Теришга берилди 20.11.2006 й. Босишга рухсат этилди 16.12.2006 й. Қоғоз бичими 70x108^{1/16}. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма табоғи 12. Шартли босма табоғи 16,8. Шартли-рангли босма табоғи 17,5. Нашриёт ҳисоб табоғи 15,4. Адади 1500 нусха. Буюртма №07-515

ЧАКАНА САВДОДА БАҲОСИ КЕЛИШИЛГАН НАРҲДА
«Ozбекiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи босмаҳонасида чоп этилди
Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30

МАТОНАТЛИ МАҲОРАТШУНОС МУНАҚҚИД

• Академик Матёқуб Қўшжоновни эслаб

Матёқуб Қўшжоновнинг қиёфасида, юз-қузида шарқ донишмандларига хос аллақандай сирли бир салобат бор эди. У босиқ, вазмин куркам кўриниши, шошилмай, оҳиста юришлари билан, биз суратларда, кино фильмларда кўрган Ойбек, Абдулла Қаҳҳорни эслатарди. У гапиришдан кўра, бошқаларнинг ҳаракат, ҳолатларини кузатиб, мушоҳада қилишдан мароқланарди. Биров гапирса, майингина жилмайиб, уни берилиб эшитарди. Матёқуб Қўшжонов асарлар сюжетидаги воқеалар, қаҳрамонлар тўғрисида ҳам худди уларни кўзи билан кўриб тургандай мулоҳаза юритарди. Шунинг учун у маҳоратшунос мунаққид сифатида эътибор қозонди.

Матёқуб Қўшжонов ўзбек адабиётшунослигида биринчи бўлиб роман, қисса, ҳикоя жанридаги асарлар матнини заррабиндан қарагандай таҳлил қилишни бошлаб берди. Унга қадар ҳеч ким йирик насрий асарларни "ҳужайра" сизгача очиб, деталма-детал синчиклаб текширмаган эди. У мақолаларида асарларга "яхши" ёки "ёмон" деб баҳо бериш ёки ижодкорнинг таржимаи ҳоли, ғоявий қарашларини ковлаштириш йўлидан бормади. Аксинча, муайян битта роман, қисса, ҳикоя, драмани монографик асосда батафсил таҳлил қилиб, уларнинг бадиий манзарасини намойён этди. Яъни, у асарда ҳаёт ҳодисалари қандай кўрсатилгани, қаҳрамонларнинг кечинма, ҳаракатлари ҳақиқатга қанчалик мос, тўғри келиши, ижодкор воқеликни бадиий акс эттиришда қандай йўл тутгани, воситалар, усуллар қўллагани, нималарни назарда тутиб, мақсадига қай даражада эришгани ҳақида мулоҳаза юритди. Унинг роман, қисса, ҳикоялар матнини иштиёқ билан бу тарзда таҳлил қилиши ёзувчи, шоирларда ҳам, ўқувчиларда ҳам қизиқиш уйғотди. Бу хусусда таниқли адиб Пиримқул Қодиров шундай ёзади: "1956 йил бўлса керак, мен унинг "Қутлуғ қон" ҳақида ёзган катта мақоласини ўқиб, ўзим учун яхши бир янгилик очгандай суюндим. У йўлчи ва бошқа образларни фан тилида таҳлил ва талқин қилиш йўли билан қайта яратгандай иш қилган эди. Мен ўшанда В. Белинский М. Лермонтовнинг "Замонамиз қаҳрамони" романини адабий танқид ва фан тилида қандай қайта яратганини эсланган эдим. Бундай юксак таҳлил маҳоратини эгаллаётган олим ўзбек адабиётшунослигида ҳам пайдо бўлгани қувончли ҳодиса эди". ("Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетаси, 2006 йил 17 феврал). Матёқуб Қўшжонов сингари олимлар сўзининг салмоғи туфайли, ўша пайтдан эътиборан, сўз санъатининг бир қаноти бадиий асарлар бўлса, иккинчи қаноти адабиётшунослик, адабий танқидчилик, деган қараш шакллана бошланди.

Матёқуб Қўшжонов бадиий асарларни ҳаёт воқелигига таққослаб таҳлил қилди. У роман, қисса, ҳикоялар сюжетидаги воқеалар мароми, адабий қаҳрамонларнинг ҳолат, кечинмалари, хатти-ҳаракатлари қай даража табиий, жонли, деб савол қўйди. Унинг муайян асарни "ҳужайра"ларигача майдалаб, бу тарзда таҳлил қилиши одамларнинг ҳаёт ва адабиёт ҳақидаги тасаввурини теранлаштирди.

Матёқуб Қўшжоновнинг китоблари: "Ойбек маҳорати", "Абдулла Қаҳҳор маҳорати", "Абдулла Қодирийнинг тасвирлаш санъати", "Ижод масъулияти", "Ижод сабоқлари", "Ҳаёт ва маҳорат". "Ҳаёт ва қаҳрамон" каби номланади. Бу

номларнинг ўзиёқ, унинг ёзувчилар ижодига қай тарзда баҳо беришини билдириб туради. Матёқуб Қўшжонов Ойбек асарларини таҳлил қилиш орқали, ўзбек адабиётшунослиги, адабий танқидчилигига янги бир руҳ олиб кирди. Ўшандан бошлаб, бадиий маҳорат муаммолари Матёқуб Қўшжонов илмий-ижодий фаолиятининг асосий мундарижасига айланди. Матёқуб Қўшжонов муайян бир асар таҳлиliga бағишланган монографик тадқиқотларида қахрамонлар характери ривож, бадиий конфликт яратилишини матндан аниқ мисоллар келтириш асосида кўрсатади. У ёзувчининг ҳаёт ҳақиқатини бадиий акс эттириш маҳоратини шу тарзда акс эттиради.

Матёқуб Қўшжонов дастлаб, асар сюжети мазмунини соддагина баён этади. Сўнг, воқеаларнинг энг муҳим жиҳатларига эътибор қаратади. Кўпчилик пайқамаган майда-чуйда деталлар замирида яшириниб турган сирларни бир-бир кўрсатиб, асарларнинг асл моҳиятини очади. У роман, қисса, ҳикояларни бу тарзда "чақиб" чиқишдан мутлақо эринмайди. Бу, аввало, унинг сўзни чуқур ҳис қилиши, ундан чексиз лаззат олишидан келиб чиққан. Шунинг учун у асардаги ҳар бир деталга, уларнинг қахрамонлар характери, кайфият, ҳолатига таъсирига диққатини жалб қилган. Матёқуб Қўшжоновнинг маҳоратшунослиги айти шунда намоён бўлади. Матёқуб Қўшжонов асарларнинг сюжет таркибинини бирма-бир таҳлил қилаётганида асло шошилмайди. У ҳеч эринмасдан қахрамон билан бирга "юради". Уни кузатади, характеридаги ўзгаришлар қай тариқа пайдо бўлганини бирма-бир ўрганиб чиқади. Ёзувчи қайси ўринда муваффақиятга эришиб, қай бир жойда камчиликка йўл қўйганини асослаб очиб беради. Шу тарзда ёзувчининг ҳаёт ҳодисаларига ёндашишидаги ўзига хос йўли, асарининг бадиий-эстетик салмогини кўрсатади.

Матёқуб Қўшжонов ижодкор бадиий маҳоратини зукколик билан кўрсатгани боис, унинг қарашлари эскирмайди, қадрини йўқотмайди. "Ўтган кунлар", "Меҳробдан чаён", "Сароб", "Қўшчинор чироқлари", "Қутлуғ қон", "Навоий" романлари, "Анор", "Бемор", "Ўғри" ҳикоялари ҳаминша баҳс - мунозаралар мавзуси бўлган. Улар ўзбек адабиётшунослари, мунаққидлари учун доимий мурожаат объектига айланган. Лекин, аксарият дарслик, ўқув қўлланмалари, монография, мақолаларда Матёқуб Қўшжоновнинг ушбу асарлар тўғрисидаги мулоҳазалари у ёки бу тарзда такрорланган. Чунки, у мазкур асарлар мазмун-моҳиятини аниқ ва асосли очиб берган. Шу боис, Матёқуб Қўшжоновнинг "Сароб", "Қутлуғ қон" романлари тўғрисидаги мулоҳазаларини ҳеч ким инкор қилолмади. У "Сароб"да худбинлиги, шухратпарастлиги туфайли тўғри йўлдан адашганлар фожеаси кўрсатилган," деган. Мазкур таҳлилий мақола мазмундорлиги, илмий-назарий мустақамлиги, мулоҳазаларининг пухта-пишиқлиги жиҳатидан ҳам диққатни жалб қилади. Абдулла Қаҳҳорнинг ушбу романи ўзбек адабиётининг энг яхши асарларидан бири саналса, Матёқуб Қўшжоновнинг "Адашганлар фожеаси" мақоласи ўзбек адабиётшунослиги, адабий танқидчилигининг энг эътиборли намунаси ҳисобланади.

Матёқуб Қўшжонов роман, қисса, ҳикоя жанридаги асарларни таҳлил қилишда юксак чуққини эгаллади. Унинг қатор ёзувчилар бадиий маҳоратини кўрсатишга бағишланган тадқиқотлари бунинг далили. Маълумки, ғазал, рубоий, туюқ сингари шеърый асарлар ҳақида мулоҳаза юритиш учун кишига нозик дид зарур. Чунки, ғазал бор-йўғи 10-16 мисра, рубоий, туюқ эса 4 сатрдан иборат бўлади. Роман, қиссалар-чи? Уларнинг ҳар бири бир неча юз саҳифадан кам бўлмайди. Ғазал, рубоий, туюқда лирик қахрамон шоирнинг битта ўзи бўлса, роман, қиссалар матнида тақдирию феъл-атвори бир-бирига мутлақо ўхшаманган ўнлаб қахрамонлар "туради". Улар ҳар хил воқеаларни бошидан кечиради, турли зиддиятларга дуч келади, кўнглидан турфа кечинмалар, ҳис-ҳаяжонлар кечади. Булар хусусида мулоҳаза юритиш, таққослаб таҳлил қилиш ва зарур хулосалар чиқриш учун адабиётшунос, мунаққидга диддан ташқари, зукколик ва, энг муҳими, тоғдай сабр-тоқат, матонат керак. "Абдулла Қодирийнинг тасвирлаш санъати", Ойбек, Абдулла Қаҳҳор ижоди тўғрисидаги тадқиқотлар Матёқуб Қўшжоновда бундай хусусиятлар керагича мавжудлигидан далолат беради. Унинг Иброҳим Раҳимга ёзган очиқ хати, "Хаёл бошқа, ҳаёт бошқа" сингари мақолалари ҳам ўз пайтида жиддий шов-шув бўлган эди. Чунки, уларда Иброҳим Раҳимнинг "Одам қандай тобланди" романининг, Сайёرنинг "Ҳулкар" қиссасининг бадиий ночорлиги асар матни асосида батафсил далиллаб кўрсатилган.

Матёқуб Қўшжоновнинг сюжет, композиция, конфликт, шакл ва мазмун каби илмий-назарий муаммолар тўғрисидаги мулоҳазалари ҳам ҳаёт ва адабиёт бо-

расидаги тушунча, тасаввурларни кенгайтиради. Адабиётшуноснинг илмий-назарий муаммоларни ёритиш мақсадида келтирган далиллари адабиётни англаш, тушунишга яқиндан ёрдам беради. Матёқуб Қўшжоновнинг адабиёт назариясига доир мулоҳазалари ҳам унинг тақриз, мақола, ижодий портретлари сингари мароқланиб ўқилади.

Матёқуб Қўшжоновнинг тадқиқотларини мутолаа қилиш кишиларни бадиий сўзнинг ҳузурбахш лаззатини ҳис этишга муяссар қилади. Чунки, унинг матни меҳр билан мароқланиб таҳлил қилиши ўқувчини адабиётнинг сирли-сехрли хазинаси бағрига олиб киради. Олимнинг мантиқли мулоҳазалари роман, қисса, ҳикоялар "саҳни"ни нурлантириб, янада сирли кўрсатади. Бу эса, Матёқуб Қўшжонов матонатли маҳоратшунос сифатидаги сўзининг салмоғи нақадар баланд эканидан далолат беради.

Матёқуб Қўшжонов роман матнига оғир, вазминлик билан эътибор қилганидай, гаплашаётганида ҳам салмоқлаб дона-дона гапирарди. У кўпинча адабиёт, устоз ижодкорлар ҳаёти ҳақида гапирарди. Мабодо, биров гапга аралашиб қолгудай бўлса, ҳеч бир оғринмасдан уни берилиб тингларди. Шошиб-жўшиб нутқ ирод қиладиганлар ҳақида эса, секингина "андак ҳовлиқмароқ экан", деб қўярди. "Нималарни ўқидингиз? Нималарни ёзясиз?" деб сўрашни яхши кўрарди. "Ижодкор ҳар куни маълум бир пайтда, албатта, ёзиши керак", дерди. Узининг ишлаш услуби ҳақида гапириб, ҳар куни саҳарда ёзиш билан машғул бўлишини, ёзадиганларини жумлама-жумла миясида "пишитиб" юришини айтарди.

У: "Кўрганларим кўпроқ эсимда қолади. Китобларни ўзим ўқиган пайтларимда матни деярли ёдлаб олардим. Қайси саҳифада сюжетнинг қайси воқеаси борлиги хотирамда аниқ "муҳр"ланиб қоларди. Анчадан буён кўзим яхши кўрмайди. Асарларни ўзим ўқиёлмайман. Бировлар ўқиб беради. Магнитофонга ёздириб эшитаман. Мақолаларимни шу эшитганларим асосида ёзаман. Бу эса, менинг ишлаш услубиятимга унча тўғри келмайди. Аммо, бошқа чорам йўқ", деб маънос бўлиб қоларди. Ўша пайтда, унинг овозида алақандай мунг сезиларди. У йигирма йилдан кўпроқ ўзи ўқиёлмаслигидан изтироб чекди. Аммо, ўзбек адабиётшунослиги, адабий танқидчилиги равнақи йўлида фидойилик билан чинакам матонат кўрсатиб хизмат қилди. Турли "ғов-тўсиқ"ларга асло таслим бўлмади. Адабиёт тўғрисида ўйлаш, ёзишдан ҳеч қачон тўхтамади. Қаламда ёзган хатини кўролмай қолгач, бўёқ қалам — фламастрда ёзган. Ҳар куни икки-уч саҳифа ёзишни азаддан одат қилиб, ўнлаб китоблар, юзлаб мақолалар яратди. "Ҳар куни ниманидир ёзиб, ёздириб калламни "бўшатмасам", бошим оғрийди", дерди. Шунинг учун у замонавий ўзбек адабиётининг аксарият асарларига ўз мулоҳазасини билдирди. Кўрган-кечирганларини "Дағиш", "Армон" сингари асарларга айлантирди. Нозик дидли, зукко маҳоратшунос Матёқуб Қўшжонов китоблари матнидан ҳамиша Шарқ донишмандларига хос вазмин, босиқ, ўйчан қараб тургандай туюлади.

Абдулла Улуғов,
филология фанлари номзоди